

TÓTH BÉLA ÉLETE ÉS MUNKÁSSÁGA

ÍRTA

NAGY JÓZSEF

BUDAPEST, 1932

SÁRKÁNY-NYOMDA RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

A szerző kiadása.

Sárkány-nyomda Rt. Vezetők: Dr. Wessely Antal és Wessely József.

Élete.

Szüleinek neve közismert az irodalomban. A lírikus Tóth Kálmán az 50-es évek egyik népszerű, kedvelt költője, 1851-ben jött Pestre, ahol Nagy Ignác „Hölgyfutár“-jánál kapott segéd-szerkesztői állást. 1854-ben Nagy Ignác adta ki egy kötet versét. Ezidőtájt ismerkedett meg az előkelő Majthényi család leányával, Flórával, aki az 50-es években tűnt fel verseivel. Az ismeretségnek házasság lett a vége, noha Flóra szülei ellenezték leányuk házasságát. 1856-ban esküdtek meg Pesten.

A következő évben, 1857. október 20-án született Béla fiuk. Házasságukból nem is született több gyermek. Tóth Kálmán jövedelme ekkor már nyugodt megélhetést biztosított családjának, ami lehetővé tette, hogy egyetlen gyermeküket a leggondosabb nevelésben részesítsék. Az unoka születése után az öreg Majthényiné is kiengesztelődött veje iránt, s a kis Bélát dédelgetve vették körül szülei és nagyszülei egyaránt.

Gyermekkorának első emlékét ő maga beszéli el egyik visszaemlékezésében, „Legrégibb, alig négyesztendős koromból való emlékem az, amikor éjszakának idején lakásunkba törték a svarcgelb zsandárok és elhurcolták szegény Bolond Miskát, az én atyámat, a Károly-kaszárnya pince börtönébe. Emlékszem, én gyermek, kis gyermek sírtam. De arra is emlékszem, hogy apám rámkiáltott az ajtóból, mikor már vitték: — Sebj, cselédem! Ne félj! — S úgy kacagott, hogy hullott bele a könnye.“¹ A gyermekkor benyomásai egész életén keresztül megmaradtak lelkében. Szülei 1868-ban elváltak. Sem a szülők, sem Tóth Béla nem beszéltek erről senkinek. Később a betegeskedő és süket Tóth Kálmánt ugyan odaadóan ápolta elvált felesége, látszólag a jó viszony továbbra is fennállott a szülők között. Kétségtelen azonban, hogy a házastársak egyetlenlen-

¹ Pesti Hírlap 1903. dec. 25.

sége, a válás után majd az apánál, majd az anyánál tartózkodás zárkóztatót tették a gyermek lelkét.

Az elhibázott családi életet és nevelést pótolta a budapesti piaristák gimnáziuma, ahol tanulmányait végezte, s ahol előtte Petőfi és Madách is diákoskodtak, utána néhány évvel pedig irodalmunknak másik jelese, Ambrus Zoltán is tanult. Bentlakott az internátusban, mint convictor, ahol a vallásos és hazafias nevelés mellett a fegyelem is jó hatással volt rá. Jól tanult, érdeklődési köre nőttön-nőtt, tanárai szerették. Szinte gyermeki szeretettel ragaszkodott iskolájához élete későbbi szakában is és tanáraitól a legnagyobb hálával emlékezik meg írásaiban is. Egyik cikkében halála előtt egy évvel írja a következőket: „A feltámadás szertartására a piaristákhoz mentem ma. Abba a szegényes és művészietlen kápolnácskába, amelyet Kalazanti szent József magyar fiai, amikor Heiszler generális palotája a kezükre jutott, falak áttörésével, talán az ismeretlen vitézségű hadvezér ebédlőjéből, pipatóriumából és hálószobájából formáltak át imaházzá, ha nem csalódom, ép most 100 esztendeje. Immár 38 éve annak, hogy én e kis templom küszöbét átléptem először és ép e tavaszon múlik el harmadik évtized azóta, hogy mint vén diák üldögéltem az utolsó előtti padban, az orgona alatt. E sok idő folytában láttam én a világ legdicsőbb bazilikáit, székesegyházait, de egyik sem hatotta úgy meg szívemet, mint ez a kis szegény kápolna, melyben sötét, hideg adventi reggeleken annyiszor ministráltam áhítattól és 7—8 Celsíustól remegő gyermeki térdrel.²

A gimnáziumi évek alatt szorgalmasan tanulta a latin és görög nyelvet, történelmet és természettudományokat. Legkisebb érdeklődéssel a matematikát tanulta. A szünidőkben nagyanyjának nagykállói otthonában és Mezőkövesd melletti birtokán tartózkodott, úszással, lovaglással és zenetanulmányokkal szórakozva. Szüleinek szándéka, hogy fiúk idegen nyelveket is tanuljon, sikerrel járt. Helyes nyelvérzékével elég könnyen megtanulta a német, francia, olasz és angol nyelvet. Legtökéletesebben franciául és olaszul tudott.

20 éves korában, 1877-ben utazott először hosszabb ideig külföldön, elsősorban a Balkánon. Konstantinápolyi útját

² Pesti Hírlap 1906. ápr. 15.

1882-ig többször megismételte. Törökországi utazásai közben megtanult törökül is (1877—1882.), de ebben sohasem vitte annyira, hogy magát teljesen megérttesse.

Szorgalmas tanulással fejezte be gimnáziumi tanulmányait, s a pesti egyetemre iratkozott 1875-ben. Lelkiismeretesen tanulta az orvosi és természettudományokat. Előbb az orvosi pályára készült, később az volt a szándéka, hogy tanári képesítést szerez, és különösen a természetrajzot tanulmányozta szívesen. A mellett állandóan olvasta a magyar és külföldi írók műveit. Tanultsága, komoly fellépése és hazafias lelkesedése indították arra, hogy részt vegyen az egyetemi ifjúság mozgalmaiban. A török hadsereg fővezérét, Abdul Kerim pasát szívesen ünnepelték Magyarországon alexinováci (1876. okt. 13.) és diunisi győzelmei alkalmából. Különösen az egyetemi ifjak törekedtek arra, hogy hódolatukat kifejezzék a diunisi győzőnek. Az ifjúság elhatározta, hogy díszkarddal ajándékozza meg Abdul Kerimet, és azt küldöttséggel fogja a vezérnek átadni. A bizottságnak Tóth Béla volt a vezére. 1877. jan. 15-én indultak el a magyar ifjak a trieszti kikötőből. A szláv érzelmű lakosság, ismerve az ifjak utazásának célját, hajójukat kövel dobálta meg bosszúból azért, mivel a magyarok az ő pártfogóiknak, az oroszoknak ellenségét ünneplik. A küldöttséget Konstantinápolyban, majd hazaérkezésük idején egyaránt ünneplésen fogadták. A konstantinápolyi utazás egész életére döntő jelenség lett Tóth Béla számára. Sikerei, régi vágyai vonzották őt az újságírói pályára, amelyen atyja is működött, akkor mint a „Fővárosi Lapok“ tulajdonosa és főszerkesztője. Törökországi tárcalevelei kedvelt íróvá tették a 20 éves fiatalembert, aki ezután nem folytatta többé egyetemi tanulmányait. Konstantinápolyi útján nevezték el társai „efendi“-nek, amely nevet később is sokszor használt álnévül. 1878-ban a „Fővárosi Lajok“ kritikusa, egy ideig a „Függetlenség“ szerkesztője volt.

1882-ben a tiszaezlári per idején az „Egyetértés“ őt küldte ki Nyíregyházára, mint tudósítót, a filozemita Eötvös Károly ellensúlyozására. Tóth Béla azonban szenvedélyes igazságkeresésével rájött arra, hogy a lapok szenzációhajszolása fújta föl az eszlári pert. A per koronatanújával folytatott beszélgetés után visszaindult Budapestre, s lapját valósággal kétségbejuttatta jelentésével. Később ő maga így beszélt ezt el: „Félórát

beszélgettem a koronatanúval és a fejemet fogva szaladtam le a lépcsőn. Ilyen hallatlan rossz és hazug darabot játszani a világ előtt, Magyarország jó hírnevének rovására. És hogy még én is segítek az ország ilyen megalázásában. Hát huszonöt Dáriusnak sincs akkora kincse, hogy én ezt megcselekedjem!“ Ettől kezdve állása bizonytalanná, vált, Rákosi Jenővel felbomlott barátsága, meg is vált a laptól.¹

Szenvedélyes természete már fiatal újságíró korában megnyilvánult. A rosszemlékű Thaisz-féle rendőri korszakot erőshangú cikkeiben ostorozta. Sajtópörében védőügyvéd nélkül jelent meg az esküdtszéki tárgyaláson. Bár az esküdtszék tagjai között öt ügyvéd is helyet foglalt, ő megtámadta az ügyvédi furfangokat, amelyekkel saját védelmére nem akar élni! Marasztaló ítélettel sújtották, s a váci államfogházban töltötte ki három havi büntetését. Erről későbbi írásaiban is megemlékezik. Az „Egyetértés“ és a „B. H.“ után a Magyar Hírlapba írogatott, később a Pesti Hírlapba, de csak 1897-ben lépett végleg a P. H. kötelékébe: biztosítva magának a teljes autonómiát, vagyis írói függetlenségét. A Majthényi és Kállay családnak, az író anyai őseinek, a jómódban, függetlenségben élő dzsentrinek szabadságszeretete: lelki öröksége lett Tóth Bélának is. A 80-as évek alatti utazásai (Balkán, Svájc, Olaszország, Franciaország) és tanulmányai kétségkívül gyarapították tudását. A fejlődő főváros, a színházak, politika, művészet minden kérdése lekötötte figyelmét az írónak, s a szerkesztőségi munka után Reviczky Gyula, Vídats János és Kubik Béla (később országgyűlési képviselő)társaságában járt a „Fiume“ kávéházba, mely a törökországi kiküldöttek, az úgynevezett „szofták“ gyülekező helye volt. A kávéház pénztárosnője volt Simon Mária, aki hamarosan annyira megtetszett Tóth Bélának, hogy feleségül vette, 1891-ben. Ettől kezdve életmódja teljesen megváltozott. Feleségével Máriabesnyőre költözött, ahol nyugodt házasságát és ekkor már tekintélyes jövedelme lehetővé tette számára, hogy tanulmányainak éljen. Majd, mikor végleg a „Pesti Hírlap“-hoz szerződött, a szerkesztőségi munka nem foglalta el

³Kenedy Géza: Quintus és Efendi. B. H. 1930. máj. 7.

⁴Pesti Hírlap 1903. febr. 14.

az idejét, nagy gonddal fogott a könyvtári kutatáshoz és anyaggyűjtéshez.

Súlyosodó szívbaja és ingerlékenysége miatt azonban gyakran félbeszakította munkálkodását. Minden évben hosszabb időt, legalább egy hónapot töltött a francia és olasz tengerparton. A 900-as évek elején újra a fővárosba költözött, s az Abonyi-utcában bérelt lakást, ahol 1906. augusztusáig, felesége haláláig lakott. Az éjszakai munka miatt annyira megszokta a túlságos dohányzást és szeszcsipítést, hogy munkaközben a legerősebb francia cognacot nem tudta nélkülözni, s naponta egy 7 dl-es üveggel is elfogyasztott. Az erős kávé és tea szintén mindennapos tápláléka lett. Élete utolsó éveiben barátaival is meghasonlott, s teljesen visszavonultan élt feleségével. Gyermekük nem volt. Felesége alkalmazkodása és gyöngédsége tette elviselhetővé a betegeskedő író életét, de hitvesének halála (1906. aug. 18.) teljesen megbénította Tóth Béla kevés életkedvét. Élete ettől kezdve a testi és lelki szenvedés hosszú sorozata. Özvegysége, neuraszténiája és szívbaja valósággal ember- és világgyűlölővé tették. Bár Esti leveleivel nemcsak barátokat, hanem ellenségeket is szerzett magának eddig is, az utolsó hónapokban fokozódott hangjának szenvedélyessége. Szócsatái, pörei, párbajai ilyen támadó cikkek következményei voltak.

Megpróbálta még, hogy elviselhetőbbé tegye az életet a maga számára, s a gyászév elmúltával másodszor akart házasságot kötni. Ezt azonban már nem érte el. Életkedve állandóan csökkent. Kerülte az embereket, a munka már nem szórakozás és szükség volt ezentúl neki, hanem egyre nehezebb teher. Balsejtelmek gyötörték, gyakran beszélt közelgő haláláról menyasszonyának és kevés számú barátainak. Súlyos lelki és testi szenvedéseitől 1907. ápr. 3-án váltotta meg a halál. Abban a Múzeum-körúti házban halt meg, ahonnan Czuczor Gergelyt temették. íróasztalán még ott feküdt a tiszta papírlap, melyen új Esti levelét akarta megírni, és édesanyja levele, melyet Jeruzsálemből küldött fiának. A Pesti Hírlap, mint saját halottját, temettette el 1907. ápr. 5-én a Kerepesi-úti temetőbe.

Munkássága.

Tóth Béla irodalomtörténeti jelentőségét eddig kevés figyelemre méltatták. Az a néhány sor jellemzés, amely kézikönyveinkben ismeretes, nem nyújt tájékoztató képet működéséről. Hiányos és inkább személyi vonatkozású az a néhány tanulmány és visszaemlékezés is, amely vele vagy munkáival foglalkozik. Minthogy sem tudományos jellegű műveiről, sem elbeszélő és újságírói munkásságáról nem tudunk többet, mint ami az életrajzi adatok mellett olvasható, szükséges, hogy az ő bőtermésű munkásságát megismerjük.

Fejlődését, egyéniségét születése, származása, kora, tanulmányai, életkörülményei határozzák meg, író apának a fia, az irodalom, szabadság és haza szeretetében nőtt fel. Édesanyja, Majthényi Flóra, szintén ismert író, aki élete későbbi szakában (1890—1910.) Spanyolországban, majd a Szentföldön él vallásos rajongásban. A szülői ház levegője, az iskolai nevelés, olvasmányai alakító hatással voltak a gyermek lelkére,

I. Elbeszélései.

Írói hajlama korán jelentkezett, A kegyesrendi gimnázium VI. osztályú diákja volt, mikor megjelent első könyve: „János barát,” Népies költői beszélyke 3 énekben, 15 lapnyi terjedelemmel, A nép száján élő mondai alaknak, János barátnak, a történetét mondja el, Gyűjtőmunkásságának a kezdete ez a kis mű.

Konstantinápolyi tárcáinak sikere (1877.) indította őt az írói pályára. Atyjának sikerei, közkedveltsége szintén segítettek írói nevének megalapozásában. Tárcáiban könnyed elbeszélőnek mutatkozik, és az apró megfigyelések rajzszerű ábrázolásai elárulják, hogy tehetséges riporter, jószemű újságíró. Ifjúkora, fejlődése egybeesik a főváros fejlődésével. Itt szüle-

tett, itt élt, figyelemmel kísérte annak életét. 1878-ban már színikritikusa a „Fővárosi Lapok“-nak, majd a „Függetlenségiét szerkeszti. Balkáni és többszöri konstantinápolyi útjának emlékei, tárcái ekkor jelennek meg először. A „Konstantinápolyi emlékek“, 1877. előbb a Pesti Napló tárcarovatában jelentek meg (jan.—febr.), kevéssel később könyvalakban is. A díszkardvivő küldöttség naplójának nevezhetjük ezt a könyvet, mely az utazás fontosabb emlékeit (trieszti botrány, utazás a hajón, Abdul Kerim pasa, Konstantinápoly leírása stb.) gyűjti össze.

Tárcáit adta ki a „Tollhegygel“ c. könyvében is 1882-ben, Elbeszélő művészete ebben a könyvben nyilvánul meg először. Előadása könnyed, nyelve tiszta, szabatos magyar nyelv. Elbeszéléseinek tárgyát a családi életből, úti emlékeiből, megfigyeléseiből veszi. A „Fészekrakás előtt“ c. elbeszélése egy fiatal házaspár utazásáról szól, A hosszú várakozás után kiröptültek a szülői házból, s csak hosszabb idő múlva tértek vissza. Az elbeszélés folytatása a „Mama“ c. novella. Mindkettő a családi élet melegségéről szól. A fiatalok epedő aggódással várják jövőjüket, gyermekük születését. Az író olyan szeretettel, rokonszenvvel rajzolja itt alakjait, mint talán egyik elbeszélésében sem. Megható az „Egy karácsonyi ajándék“, melyben az anya és leánya várják körükbe a régen eltűnt fiút és testvért, akit azonban a tenger régen elnyelt. „Az utolsó keringő“-ben egy asszonyt ír le, akiben az öregedő szerelmes nő és az anya viaskodik egymással, míg végre, hosszú, belső vívódás után a gyermekét szerető anya győz. Az író lélekrajzoló tehetségének a nyomát itt találjuk meg először. A „Május elseje“ az iparoslegény és leány románcát rajzolja. A „Falusi emlék“-ben a pap és leány idilljét mutatja be. „Hegy mögül“ c. elbeszélése a betegápoló apácák önfeláldozó munkásságát méltatja. A „Melongthona“ Maeterlínckre emlékeztető leírás a rovarok életéből. „Ősz küszöbén“ címmel egy főúri szalon világát ismerteti. Gyermekkori emléke visszhangzik a „Tavasza a jégen“ c. írásban. Gúnyos kedvét érezzük az „Első matinée“-ban, mely a zongoraművésznő első fellépését mondja el, A polgári élet megelégedettségét tükrözi a „Zöldben“, Az önzés rútságát, a női hiúság csapongó szeszélyét találjuk a „Joli coeur“-ben. Az ártatlanul szenvedők iránt érzett részvétellel fordulunk „Muhammed“,

a tört testű, fenkölt lelkű szenvedő, szerecsen törpe felé. Az otthonába vágyó, de változatosságra is törekvő ember szólal meg „Haza?“ c. rajzában. Váci államfogházi emlékeit mondja el a „Porkoláb“ c. visszapillantásban- Sajtóvétsége miatt ugyanis 1882. március havában egy hónapi büntetést töltött Vácott. A serdülő leány halálának elégiája az „Első bál“.

Míg a „Konstantinápolyi emlékek“ csak riportszerű megfigyelések, addig a „Tollhegyel“ c. kötetben szembetűnik az író tehetségének sokoldalúsága tárgyainak gazdagságával, vonzó előadásával. Az az öt év, mely a két munka megjelenése előtt eltelt, mutatja az író nyelvének gazdagodását is.

1888-ban jelent meg negyedik könyve, a „Török históriák“. A „Konstantinápolyi emlékek“ mellett ez a második könyve, amely csupa török és egyéb keleti tárgyú tárcát foglal magában. A könyv hat elbeszélést tartalmaz, melyek ugyanezen évben a „Magyar Hírlap“-ban jelentek meg előbb. A „Jó tanítvány“-ban mulatságosan rajzolja az átalakulást, mely a műez-zin lelkében végbemegy, amíg rablóvá lesz. A „Semmi“-ben a keleti mesevilág egyik ismert motívumát dolgozza fel, hogyan lesz a szegény zarándokból szultán. „Resid bég és Madelon szerelmé“-ben a Párizsban mulató nábob és a francia nő szerelmét beszéli el. Míg Párizsban az európai szokásokat követte a bég, visszatérve hazájába, ismét olyan keleti zsarnok lett, mintha sohasem lépte volna át országa határát. Az „Egyetértés“ így ír a könyvről: „E históriákhoz nem az élet reális oldalait kereste Tóth Béla, hanem az emberi szív és lélek mélyéről merített. Komoly és poétikus kedély — ezek bilincselnek le a néhány történetben, melyet az olvasók apraja és nagyja egyenlő érdekel olvashat.“ (Egyetértés, 1888. 355. sz.)

Írói jövedelme, sikerei és gyakori utazásai a nyugati országokban, fokozták munkakedvét és egyre jobban belemélyedt a régi magyar irodalom és nyelvemlékek tanulmányozásába, Állandó olvasmánya volt a Nyelvemléktár, Régi Magyar Költők Tára, Pázmány, Mikes és a régi magyar írók művei általában. A stílustanulmányozást oly eredményesen folytatta, hogy képes lett egy-egy stílváltozat csaknem tökéletes reprodukciójára, s némely munkája (A mi Urunk Jézus Krisztus gyermekségéről írott könyv, Mikes 208. levele stb.) úgy hat, mintha a XVII. századból maradt volna ránk.

1893-ban jelent meg említett munkája: „A mi Urunk Jézus Krisztus gyermekségéről írott könyv“-e, melyet előbb a „Hét“ közölt folytatásokban.⁵ Jézus születését, gyermekkorát „meséli“ el azon a nyelven, amelyet nagyanyjától tanult, azon a nyelven, melyen a középkor buzgó deákjai írtak, vagy később Károlyi Gáspár fordította le a bibliát- Szinte a legendairók áhítatát érezzük, amint Tóth Béla könyvét olvassuk, A napkeleti bölcsek hódolata, „tiszteletteljes“-e, menekülés Egyiptomba, Jézus eltűnése, az író művészetének bizonyosságai. A sokszázéves magyar nyelvkinccs tulajdonosa az író, aki nyelvének gazdagságával ódonszerű és „modern“ egyidejűleg. A „Hét“ többek között ezt írja róla: „A művészi hajlandósága véreben örökletes: egy nagy költőnek és egy nagy szellemű asszonynak a fia, akiben atavista erővel buzog fel a művészi érzés, a mi modern, kenyérkereső korunkba azokból a korokból, amelyekben a munka másképen volt megosztva, mint most, és míg a katonák, a jobbágyok és a kereskedők az életnek éltek, a kenyér gondjától ment barátok, maecénások jóvoltából élő deákok és művészek minden gondjukat és szeretetüket a szépség és a bölcsesség szolgálatára vethették“. (1893. 51. sz.)⁶ A kis könyv három kiadást ért meg.

1897-ben adta ki: „A Boldogasszony dervise és egyéb elbeszélések“ c. könyvét. A címet az első elbeszélésről vette a kötet, mely a legsikerültebb szépirodalmi műve Tóth Bélának. Az elbeszélések előbb a P. H. tárcáiként jelentek meg az első kiadásánál, melyet a M. H. Almanachja tett közzé először 1895-ben. A hosszabb novella cselekménye az ellenreformáció, illetve a török hódoltság korában játszódik. Sólya Gáspár, aki özvegyesre jutott, egyetlen fiát külföldi iskolákban taníttatta, maga pedig gróf Forgách Ferenc esztergomi érsek engedélyével elvégezte a teológiát, s azután Jászberény plébánosa lett. Fia, Kelemen, aki a pádovai egyetemen baccalaureusi fokozatot nyert hazatért atyjához és aquinoi Szent Tamás helyett szívesebben olvasta Petrarca verseit, meg Balassa Bálint virágénekeit, ami az atyának keserűséget okozott. Fokozta a plébános keserűségét, amikor megtudta, hogy fia Dienes Rozáliát akarja felesé-

³ Hét, 1893. 32., 40. sz.

⁴ Ismertette még a Magyar Állam (1894. 296. sz.)

gül venni, aki nem más, mint régi ellenségének és ellenfelének, Dienes Péter ceglédi kálvinista prédikátornak a leánya. De Kelemen atya tilalma ellenére is kitartott szándéka mellett, s inkább elbujdosott hazuról, de Rozsályról nem mondott le. Bujdosásában a hatvani országúton egy vérében fetrengő embert talált, akinek sebeit bekötözte és vállain vitte Hatvanba. A megmentett ember Halil dervis volt, a hatvani kádi, Achmed ben Musztafa barátja, aki megígérte mentőjének, hogy jóságát meg fogja hálálni. Mikor Sólya Gáspár engedelmet kért Musztafa kádító a jászberényi templom újjáépítésére, ez találó kérdést adott fel a plébánosnak az emberszeretetről, amelyből gyanította az apa, hogy a kádi tud fiának és Rozsálynak szerelméről. Vagy beleegyezik a Kelemen házasságába és akkor lesz új templom, vagy ha ezt megakadályozza, a hívek templom nélkül maradnak. A nehéz töprengés után végre beleegyezett a házasságba és a fiatalokat ő maga eskette meg. A békesség azonban hiányzott közöttük. A születendő gyermek vallásáról folyt a vita a két pap között, s egyik sem engedett. Amikor a helyzet a legnagyobb mértékben elmérgesedett köztük, a véletlen döntötte el a kérdést. Rozsály ikreket szült, leány és fiúgyermeket. Az újszülöttek békítették ki a két papot egymással és nyugalmat keltettek a sok családi háborúság után. Míg a fiatal anya szenvedett, az alatt Halil dervis többször elosont a templomhoz és a kulcslyukon át könyörgött Szűz Máriához, hogy segítsen az asszonyon és adjon békességet, Lahori selymet, indiai palástot ígér a Boldogasszonynak, ha kérését teljesíti. A dervis imáját meghallgatta a Boldogságos Szűz és Halil hálás tekintettel nézett Mária oltárképe felé: „Ma elindulok és hozom“, így lett ő a Boldogasszony dervise.

A hitviták korának jellemző története ez az elbeszélés. Az újraéledő katolicizmus, a török hódoltság kora ez. A két pap vitatkozásai, gúnyiratai egymás ellen föllevenítik előttünk a hitvitázó kort. Mindkét pap rajongással szereti hazáját, családját, de van közöttük egy választófal: egyik katolikus, a másik elszánt protestáns, két ellentétes világ. Amikor Sólya és Dienes vagdalkozásait olvassuk, mintha csak Sámbar Mátyás és Pósaaházi János csúfolódását hallanók, A tanult Kelemen deák és a tisztalelkű Rozsály szerelme, a megmentett dervis halája és naiv fogadalma Szűz Máriához, az okos, ravasz Musz-

tafa kádi megannyi jól rajzolt alakjai az elbeszélésnek. Egy munkájában sem találunk olyan ügyes meseszöveget, mint ebben. Szerkesztő és elbeszélő művészete mellett gazdag áradású pompás magyar nyelve teszi a Boldogasszony dervisét legjobb alkotásává.

A kötet többi elbeszélése apróbb tárcák gyűjteménye, melyek érték dolgában már nem közelítik meg az elsőt. A „Három röst“-ben Mátyás királynak egyik anekdotáját dolgozza fel. A „Tulipántos kert“-ben török tárgyat választ, az okos és ostoba Mehmed történetét. „Fazék-ember“-e a keleti mutatványosok kapzsiságát, a nyomorék gyermekek kínzását mutatja be. „Lalage“, „Dogaressa“, „Utolsó olasz“ c. leírásai egy-egy útirajzot adnak, „A félelem“-ben egyik utazását mondja el. Amikor elkiáltotta valaki a hajón, hogy tűz van, mindenkin pánikszzerű félelem vett erőt. A tűz eloltása után a félelemről elmélkedett, s úgy találta, hogy a félelmet az egyedüllét fokozza. Gyakran találunk Tóth Béla elbeszéléseiben ilyen közbeszúrt elmélkedést, mely tárcáit Eötvös Károlyéhoz hasonlóan csevegésszerű előadásokká teszi. „A mesemondó“ török mesékkel összekötött elbeszélés a török uralom idejéből. Szerkesztése emlékeztet a Boldogasszony dervisére. A külföldön tanult peregrinus-deák, Poroszlai Bálint ideiglenesen a nótárius tisztét tölti be Gelejen, a község bírója, Zsombor András jóvoltából, akinek lányába, Magdába szerelmes, de ezt még nem tudja a bíró. 1680. máj. 15. kelettel pecsétetes levelet kapott Zsombor András az egri basától, Mahmud Kumurdzsitól, aki a késedelmes adófizetés miatt újabb sarcot ró a községre. Mivel a tanács vonakodott az újabb adófizetéstől, a bíró levelet írat Bálint deákkal a budai basának, amelyben sérelmeik orvoslását kéri tőle. Az egyik esküdt azonnal elvágatott a levéllel Buda felé. Aznap este Zsombor András rózsabokrétát és levelet talált leánya ablakában, s az írásról kiderült, hogy Bálint deák tette azt oda szerelme jeléül. A bíró haragosan adta ki az útját a deáknak, aki erre búsan eltávozott a községből. Pár napig semmi hírt nem hallottak a Budára küldött lovasról, ellenben annál nagyobb nyugtalanságot keltett Kumurdsi basa közeledésének híre, akiről azt beszélték, hogy már Kövesden van, útban Gelej felé, hogy bosszút álljon a község lakosain, amiért a fizetést elmulasztották. Kövesden egy idegen vándor járult a basa elé és kérte, hallgatná

meg az ő meséjét. A kényelmes Kumurdsi könnyen beleegyezett a jövevény kérésébe, aki keleti meséivel reggeltől napestig szórakoztatta őt. Ezalatt megérkezett a budai basától a levél, melyben megtiltja, hogy a gelejieket újabb sarcra kötelezzék, Kumurdsit pedig felmenti szolgálata alól. A községet az idegen mesélő mentette meg a kifosztástól, aki nem más, mint Poroszlai Bálint. Ezzel az érdemével aztán elnyerte Zsombor Magda kezét. Azt mondhatnók, hogy a török világ, a hitvitázók kora az ő igazi világa. Másik művében „Mikes 208. levelé”-ben olyan hűséggel utánozza Rákóczi íródeákjának nyelvét, hogy azt szinte Mikes levelének tekinthetjük. Nemcsak a stílusutánmánozás, hanem utazásai is felkeltették benne Rákóczi korának tiszteletét. Ő is járt Rodostóban, és azokon a helyeken, ahol a fejedelem és kísérete bujdosott. A „Nem” humoros leírása egy újságíró párbajának. Valamilyen cikkében megsértett egy szolgabíró, párbajt vívtak, ezért került bíróság elé. Védekezése tíz ívre terjedt, a végén annyira átdolgozta, hogy amikor a bíró megkérdezte, kíván-e védekezni, azt felelte: nem, Ő még súlyosabb ítéletet kapott, mint a szolgabíró. A „Gőzférfiú”-ban a nyárspolgár kényelemszeretetről ír. Az „Apa” c. elbeszélése amolyan víg történet. Az ünnepelt művészről szól, aki fiának okosságát, szépségét dicséri, büszkén dicsekszik csodagyermekével, de mikor kérdezik tőle fia nevét, nem tudja megmondani. „A leveles ládából” a Kállay-család egyik régi levele a napóleoni időkből. „Aquincumi levelé”-ben egy római katonának barátjához írt levelét közli magyar fordításban, melyet az Óbuda mellett állomásozó centurio küldött Rómába, ahová visszavágyik a barbárok közül. Mulatságos történet „A békalencsefélék monográfiája”. Haynald érsek ösztöndíjat alapított abból a célból, hogy dolgozzák fel a békalencsefélék természetrajzát. Az érsek ösztöndíjára nem akad jelentkező, míg nem egy szegény német teológus híret veszi Haynald alapítványának, s levelet ír a bíborosnak. Levelében „tudományos észrevételeit” is közli, mire elnyeri a kutatásra alapított díjat, s ezzel megalapítja jövőjét. Bizonyos néma gúny lappang a történet mögött, mely az ösztöndíjadományozás visszasságait álcázza ki. „A megbízhatatlan” olyan emberről szól, aki egész életén át szerencsétlen volt. Már az iskolában sem becsülték sem tanárai, sem társai. Katonának sem vált be. Hivatalában

negyven éven át pontosan elvégezte feladatát, s amikor egy napon elmaradt, főnöke megjegyezte róla, hogy egész életében megbízhatatlan volt. Sőt még ravatalán is úgy néztek rá az emberek, mint különös halottra, onnan is menekültek tőle. Szerencsétlen csillagzat alatt született, akit a boldogtalanság bölcsőjétől koporsójáig elkísért. „A dohányos“ török vonatkozású mese. A magyar—török időkből, a dohányzás kezdetéről szól. Bilmez Ali vargalegény halállal lakolt a dohányzásért, kerékbe-törték, s elrettentő például háromszor hurcolták végig Eger utcáin. Amikor Bilmez Ali bejutott a menyországba, kérte Allah-t, bocsátná le őt a földre, hogy élhessen még 11 évet ott, mert a próféta szerint az ember élete, ha nem rövid és nem hosszú, 32 esztendő, őt pedig 21 éves korában szólították el a földről. Különb is azóta már nem büntetik a dohányzást a földön, amint arról az újabb lakók értesítették őt. Allah áttette Bilmez ügyét az indiai istenekhez, mivel a lélekvándorlás ügye Brahma, Vísnu és Siva kezében van. Az istenek kedvezően döntöttek, Ali újból megjelent a földön. Az egri gimnázium egyik növendékét, Kovács Istvánt, többször rajtakapták a dohányzáson szigorú professzorai, aminek az lett a vége, hogy kicsapták a gimnáziumból. Később katonaiskolát végzett, s azután hadnagy lett belőle. Ekkor már a legfinomabb külföldi szivarokat szívta. Majd adósságai elszaporodván, föbelötte magát. Allah trónja elé járult, mire a jó török isten szánakozóan ítelt fölötte: „Neked a sors azt adta végzetül, hogy mindig a dohány legyen a veszted“. De irgalomból megkönyörült Bilmez-Kovács Istvánon Allah, s nem a pokolba juttatta, hanem a hetedik mennyországba, ahol Bilmeznek első dolga az volt: leheveredett és csibukra gyújtott. Nagyon sikerült a mesekompozíciója az elbeszélésnek, az átmenet a történet egyes részei között. A szegény vargalegény és a hadnagy történetének egy mesekeretbe illesztése, a finom, alig észrevehető szatíra, mely a meghasonlott végű fiatalember könnyelműségét a lélekvándorlás leplével takarja be, az író ötletességét, előadói készségét mutatja. Szinte csodálatos, hogy szerkesztőképessége összes török tárgyú munkáiban megnyilvánul, a többiekben azonban csak élvétve. Itt-ott találmunk elbeszélései között olyanokat, melyek művészi értékre egyenlők az előbbiekkal. Ilyen a „Becsületbírótság“ című. A vidéki város új vendégét, Tibold Miklós huszárfőhadnagyot, meg-

érkezése után mindjárt különös kéréssel keresik fel szállodai lakásán, Egy lovagias ügyben ajánlják fel a becsületbíróság elnöki tisztét neki. Látták a vasútnál és a vendéglőben, hogy kiüntetései vannak, így bizonyára ő a legalkalmasabb a bíráskodásra. A tiszt meglepetésében alig tud válaszolni, hogy a tisztséget elfogadja, amikor kevéssel később egy hölgy jelenik meg nála, szintén a lovagias ügy érdekében. A főhadnagyot nehéz helyzetéből méltányossága és gyöngédsége segíti ki, s így mindkét félnek a javát tartja szem előtt. Pár nappal később olvasta a lapokból, hogy a párbaj sebesülés nélkül történt. A kisváros rajza ez az elbeszélés, a kicsinyes, felszínes emberek lelkületét néhány tollvonással ugyan, mégis híven rajzolja az író. Az önfeláldozó menyasszony, a talpig férfi katonatiszt rokonszenves alakjai az elbeszélésnek. „Aki sohasem kapott levelet“, egy Konstantinápolyba szakadt öreg magyarról szól, akinek nem volt senkije, de mindennap megjelent ugyanazon időben, mikor a postát várták a magyarok. Ő nem kapott sohasem levelet, nem is küldött senkinek. Egyszer valaki tréfából levelet küldött neki, ami annyira elkeserítette, hogy többet nem vett részt a postavárásban. „A szép Borbála“ egy özvegyasszony és egy tüdővész hivatalknak rövid szerelméről szól, „Szegszárdi Péter és Egri Pál“ egy hitvány besúgó koholt árulkodását mondja el. „A mindentudó“ egy tudákos öreg pap, aki azonban igen hamar belefáradt mindenféle tudományba. Az „Egyformaság“-ban egy sokat utazott missziós pap mondja el a világról véleményét, mely szerint minden egyforma. A „Santa Agata“ az Etna 1886-i kitéréséről szól.

Elbeszélő művei között utolsó az időrendben a „Gül Baba és egyéb cikkek“, 1906.⁷ Hosszabb elbeszélése a Gül Baba, mint a címe is mutatja, a török időkből meríti tárgyát. A szerelmes török és magyar legény rózsát lopnak, a* magyart elfogják és halálra ítélik, A török legény erre megsajnálja a magyart, jelentkezik a basánál, hogy ő volt a tettes. A legény vallomása meghatja a basát, mindkét vádlottat felmenti s Gül Baba megajándékozta őket rózsával. A kötet többi apró elbeszélése, illetve cikke a lapokban is megjelent.

⁷ Hét, 1903, 18. sz. Új Idők 1903. 18. sz. Vasárnapi Újság 1906. 51. sz.

Tóth Béla művei között említik még az „Oroszországi úti-^vrajzok“-at, ez a könyv azonban nem az ő műve, hanem egy hasonlónevű debreceni gyógyszerészé. A könyv előszava, tárgya, nyelve, kiállítása egyaránt bizonyítja, hogy annak egy másik Tóth Béla a szerzője.

II.

Gyűjtő munkássága.

Az elbeszélő munkásságon kívül ugyanolyan erővel és buzgalommal művelte a prózának másik faját, — amelyben szinte egyedül áll irodalmunkban, — a régi történetek, legendák, anekdoták gyűjtését. Találunk ugyan előtte hasonló gyűjteményeket,⁸ de ezek együttvéve sem jelentenek annyit, mint Tóth Béla könyvei közül egy is.

Első ilyen gyűjtő műve a „Szájról-szájra“ c. könyve, vagy a „Szálló igék lexikona“, 1894-ben jelent meg. A „szálló ige“ elnevezést Thallóczy Lajos tanácsára használta az író s nem-sokára a közönség körében is az utóbbi néven vált ismeretessé. Büchner: „Geflügelte Worte“ c. munkájának mintájára összegyűjtötte azokat a magyar és idegennyelvű idézeteket, melyeknek forrásait alig ismerték azelőtt. A bibliából, latin és görög közmondásokból, valamint a nyugati irodalmakból egész sereg idézet honosodott meg nyelvünkben s származásukat Tóth Béla kutatta ki. Nemkülönb a régi és újabb magyar irodalomból is sok szálló igének épen ő jutott nyomára. Fáradságot nem ismerve, éveken át kutatta, gyűjtötte a szálló igéket s lelkes munkásságának gyümölcse az az elismerés, melyben a kritika és a közönség egyaránt részesítette. Valamennyi lap ismertette a Szálló igék lexikonát és az író nagy érdemét a legtöbb bírálat hangsúlyozza. Az Egyetemes Philológiai Közönyben Katona Lajos ír hosszabban Tóth Béláról. Kiemeli a szerző filológiai

⁸ Szirmay A.: Hungária in Parabolis. — Aszalay J.: Szellemi omnibus. — Erdélyi János: Magyar közmondások. Pest, 1851. — Faludi F.: Közmondások. — Dugonics: Példabeszédek és jeles mondások. — Kovács Pál: Példa és közmondások. — Szvorényi: Közmondások és példabeszédek. — Baróti Szabó D.: Köz- és erkölcsi mondások. (Magyarság virágai.) stb.

készségét, széleskörű ismeretét. „Vajha minden tudósunk ugyanilyen nemes idealizmussal művelné a maga szakmáját, mint ez az amateur, akiben a szerényen háttérbe vonuló philologuson és történetbúváron kívül még egy egész embert tisztelünk: a magyar széppróza egyik legnagyobb mesterét.“ (E. Ph. K. 1895. 827. 1.) Elmondhatjuk Tóth Béla könyvéről azt, hogy korszakot alkot, Bár Faludi, Dugonics és Erdélyi gyűjtései a maguk korában Összefoglaló művek voltak, mégsem váltak azok annyira közkinccsé és nem készültek akkora gonddal, mint a Szájrl-szájra, Olyan szólás-mondások, mint pl.: A mór megtette kötelességét“, vagy „Mi ez a tenger sima tükréhez képest?“, „Szemközt rejlik az elégtétel“, az ő fáradságos és lelkes keresése, magyarázata után váltak világosabbá. Szótár- és lexikonirodalmunkban régóta hiányzott ilyen könyv s a tudós és magánember egyformán érezte szükségét, A mű elkészítését épen az tette lehetővé, hogy Tóth Béla maga is nélkülözte s gyűjtő szenvedélye nem nyugodott addig, amíg ki nem nyomozta a szálló igék eredetét. Katona Lajos említett cikke mellett az egész magyar sajtó örömmel vette a könyv megjelenését és hosszú sorát közölhetnők azoknak a bírálatoknak, ismertetéseknek, amelyekkel a munkát fogadták, A „Szálló igék lexikona“ szükségességét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy rövid idő alatt teljesen elfogyott s a következő kiadás bővítve és újabb anyaggal gazdagítva jelent meg. Ha van a műnek fogyatkozása, ma közel 40 évvel a megjelenése után, az, hogy azóta sok újabb szálló ige került nyelvkincsünkbe s Tóth Béla könyve csak az 1900-as évekig dolgozta fel az idézeteket. Sőt olyan szállóigét is mellőz könyvében, amely eléggé elterjedt, de forrása nemigen ismeretes. így pl. hiányzik a Szentivánéjé álomból vett idézet: „Tisztünk parancsol, vágyunk vonz követni téged,“ A politikai és közéletben sokszor idézik e sorokat. Néhány szemelvényben idézem az akkori lapok bírálatát, „Anyagának kritikája, a sokféle jellemű és természetű adatnak feldolgozása és a kis cikkek megírása egyformán értékes s annál inkább az, mert nem jár a levegőben, hanem megbízható és folyton idézett források alapján, a valóságnak biztos talaján,“ („Hazánk , 1895, 44, sz.) A „Budapesti Hírlap“ azt mondja róla, hogy „a tudós aprólékos gondjával, az író ízlésével és a nyelvért lelkesülőnek szeretetével csinálta meg művét.“ (B. H. 1895. 47.

sz.) A „Magyar Szemle“ „Superflu nécessaire“-nek nevezi Tóth Béla könyvét és hibáztatja, hogy bár nagy anyagot gyűjt össze, egyes szavakat alig magyaráz meg (pl. dauphin). Azt azonban elismeri a bíráló, hogy mindaz, ami benne van a könyvben, „szükségesen felesleges tudás.“ (M. Szemle, 1906. 5. sz.)

Másik gyűjtő műve a „Mendemondák“, megjelent 1896-ban, második, javított kiadása 1907-ben. A szájhagyományok, mondák, legendák kutatásának eredménye ez a könyv. A világtörténet furcsaságait gyűjtötte itt egybe, mint előszavában mondja a hazai és külföldi könyvtárakban hosszabb időn át kutatott, úgyszintén felhívással fordult a közönséghez, hogy gyűjtésében támogassa adataival, A kitartó, elmélyedő munka és lelkiismeretes keresés következtében hatalmas anyagot gyűjtött össze, melynek segítségével könnyebben deríthette ki egy-egy mondának hitelességét, vagy hamis voltát. Sok ilyen legenda élt a magyar közszájon, melynek történeti hitelessége bizonytalan. Munkájában a külföldi irodalmakban ismeretes mendemondákat is felsorolja és kideríti mindenikről a valóságot. A kritika keveset foglalkozott e könyvvel, a közönség szívesen fogadta. A Szálló igék lexikona mellett ez volt másik műve, mely nevét egyre népszerűbbé tette,¹ Világos nyelve, alaposágra törekvő adatgyűjtése, anekdotaszerű előadása kedveltette. A történelem, irodalomtörténet, nyelvtudomány, néprajz, sőt természettudományok adatait is felhasználja. Egyebek közt a hadúr szóról közli a tudományos megállapításokat, s a Bánk bán, Mária Terézia nevéhez fűződő mondákat bőséges adatismerettel magyarázza. Olyan szavak, mint pl. „Herkó páter“ magyarázatánál a nyelvtudomány és néprajz alapos ismeretéről tesz bizonyosságot. A régi keleti mondákból, a görög és római történetből, a nyugati nemzetek és a szlávok történetéből ragadja ki a fontosabb részeket (papíros feltalálása, Mohamed koporsója, Kolumbus, Potemkin falvai, Finis Poloniae stb., olyanokat, melyeket sokan idéznek, de eredetüket nem ismerik.

Ugyanígyen búvárkodás szülte harmadik gyűjtő művét, a „Magyar ritkaságok“-at, megjelent 1899-ben. Olyan történeti személyekről és tárgyakról szól itt, akik és amelyek körül le-

⁹ Schöpflin Aladár: Írók, könyvek, emlékek. Bp. 1925.

gendás történetek, mesék keletkeztek. Kettős célt tűzött ki maga elé. e munkájával. Egyrészt, hogy igazságkeresésével felderítő mt ikát végezzen, másrészt, hogy az így megtisztított anyagot, mint a történelmi múlt emlékeit a közönség szélesebb rétegeivel megismertesse. Könyvében több olyan fejezet van, amely itt-ott már előzően megjelent a „Hét“, „Magyar Hírlap“, „Pesti Hírlap“ különböző évfolyamaiban, A „Koholt nyelvemlékek“, „Karacsay-codex és a rovásírás“ c. fejezete emlékezetes vitát idézett elő s azok, akik a rovásírásban úgy hittek, mint Királyi Pál és Fadrusz János, nem nézték jó szemmel az ő megállapításait, melyek az említett kódex és rovásírás hamiságát bizonyították. Ő az Akadémiát kérte fel állításainak megvizsgálására s az Akadémia bizottsága Tóth Béla állításának adott igazat.¹⁰

Az ördögös hírűnek ismert debreceni professzor, Hatvani István életét Kazinczy Sámuel írása nyomán hamis színben tüntették fel. A magyar Faust alakját aztán Tóth Béla tisztázta e könyvében. Az „atilla“ eredetét velencei könyvtári kutatása után derítette ki, úgyszintén Gül Baba történetét is. Arra törekedett, hogy az ilyen mesékkel bevont érdeksségeket megszabadítsa a valótlanágoktól. A „különös emberek“-ben azoknak a külföldre szakadt magyaroknak életéről ír, akik mint br. Splényi, elszakadva hazájuktól, zárkózottan éltek s kiket titokzatosnak látszó életmódjuk tett legendás alakokká környezetük szemében. A „paprika történeté“-ben valósággal művelődéstörténeti értekezést közöl. Máskor a néprajz köréből veszi tárgyát, A „kuruzslók“, „Toldi Miklós fegyverei“, a „Szönyí ikrek“, a „nagy hordók“, az „Egri kispap“ története az etnográfiaiából ismeretes. A tárogató, címbalom, hintóról szóló fejezet művelődéstörténeti és néprajzi vonatkozású és az írónak széleskörű ismeretét tanúsítja,

Nagyobbszabású munkája a „Magyar Anekdotalinc“, hat kötetben. Megjelent 1899-től 1903-ig folytatólagosan. Részleteket közölt anekdotáiból a „Pesti Hírlap“ és a „Hét“ hasábjain. Egy kötetben pedig válogatott anekdotáit adta ki az ifjúság számára 1902-ben, Az Első anekdota az „Ének Pannónia megvételéről“ c. vers. Azután végigmegy a történelem folyamán s

¹⁰ A vita bibliográfiája benne van T. B. idézett művében.

eljut a legújabb időkig, annyira, hogy még a 90-es évek ismert alakjairól (Szilágyi Dezső, Szabolcska Mihály) szóló anekdotákat is közli, E művét is a legnagyobb gonddal, szorgalommal gyűjtötte össze. Felhívásának megvolt az eredménye, mivel az írók, államférfiak, tudósok (Katona Lajos, Tolnai Vilmos), írók (Kozma Andor, Gárdonyi Géza) és a közönség egyaránt siettek adataikat Tóth Bélával közölni. Anekdotakincsében azokat a történeti emlékeket gyűjtötte össze, melyek egy-egy nevezetes eseménnyel, vagy ismertebb személlyel kapcsolatban maradtak ránk. Történeti miniatűröknek nevezhetjük ezeket, Történelmünk tele van ilyen anekdotákkal. Mátyás király, a mohácsi vész, a török idők, reform-kor, szabadságharc kora és szereplőinek úgyszólván minden nevesebbjéről közöl anekdotát. Sok anekdota maradt ránk az uralkodó családról, magukról' az uralkodókról. Több olyan anekdotát találunk, amely a „Mendemondák“ c. kötetben is előfordul. Így a Mária Teréziáról szóló mendemonda egy része egyúttal anekdota is, A Lánchíd felrobbantása, Görgey sebe, mindkét könyvben előfordul. A különbség a mendemonda és az anekdota közt az, hogy míg az előbbi inkább fiktív jellegű, addig az anekdota valóságosabb, sőt megtörtént eseményt mond el. Az olvasóközönség ezt is épügy szeretetébe fogadta, mint többi könyveit. Gyakran hivatkozik Tóth Béla Szirmay könyvére, amelyből különösen a régebbi történetekre vonatkozó adatokat merítette.¹¹ Egyébként egy munkája sem készült akkora adatgyűjtéssel és utánjárással, mint ez. A kritika hangsúlyozza Tóth Béla nagy érdemét, alaposágát, az irodalomnak tett szolgálatát. Bródy Sándor így ír róla: „Amíg mások a nemzeti géniuszról szónokoltak és szép szavuk bérén palotákat építettek: Ő a mi számunkra összehordta, amink van, humorunk, történetünk, külön erkölcsünk és szokásaink.“¹²

E gyűjtő művek érdeme, hogy könnyed előadásuknál fogva az olvasóközönség szélesebb rétege számára hozzáférhetők s nemcsak szórakoztatók, hanem oktató, magyarázó jellegűek.. A szakember és a laikus egyformán sikerrel használhatja őket.

¹¹ Szirmay Antal: Hungária in Parabolis. Buda, 1806.

¹² A „Nap“ 1907. ápr. 5.

III.

Az újságíró.

Szépirodalmi és tudományos munkássága mellett legnagyobb tevékenységet fejtett ki, mint újságíró. Az a jelző, hogy vé béli újságíró, nagyon találó Tóth Bélára. Volt riporter, színikritikus, törvényszéki tudósító, publicista és rövid ideig szerkesztő is. Fiatal éveiben résztvett a lapszerkesztés legnehezebb munkáiban, éveken át dolgozott éjjelenként. Bármilyen munkát írt, mindig az újságíró szemével nézte anyagát. Ha helyes volt az a megállapítás elbeszélő művei tárgyalásánál, hogy a török világ és a régi magyar történet az ő igazi világa, akkor ezt most úgy egészíthetjük ki, hogy Tóth Béla legigazibb otthona az újságírás. Innen van az, hogy tárcáiban, főleg Esti levelei-ben bizonyos riportszerű megfigyelést találunk. Említetük azt, hogy állandó olvasmánya volt a Nyelvelmélet és a régebbi írók művei általában. Ennek a nyelvtanulmánynak és kényes nyelvérzékének tulajdoníthatjuk, hogy a nyelvészet kérdései mindig érdekelték, annyira, hogy élete végéig résztvett a nyelvmagyarosítás munkájában. Szily Kálmán és Simonyi Zsigmond eleinte készséggel adtak helyet cikkeinek a Magyar Nyelvőrben; de ezenkívül állandó lapja rovatát is gyakran igénybe vette épen nyelvészeti vonatkozású cikkeivel. Nagyszámú írásának tulajdoníthatjuk, hogy néhány szó az ő kezdeményére honosodott meg nyelvünkben. A „belépti díj” helyett ő indítványozta a „belépődíj”-at. A „svindler” helyett a „szélhámos” szót használta. A nyelvészet számos kérdésével foglalkozott később is, nem a tudós elmélyedésével, hanem a művelt ember érdeklődésével. Nyelvészeti tanulmányairól többek között ezeket írja: „Ha visszatekintek a Nyelvtörténeti Szótár megjelenése előtt írt munkáimra, azt látom, hogy minden munkám magyarsága csak a hiányos iskolai tanultság és a tapogatózó érzék műve, S ha ma már azt merem mondani, hogy magyarságomnak, stílusomnak van komoly alapja, vagy

legalább él bennem a tudatos törekvés, hogy meggyőződés nélkül ne cselekedjem semmit a nyelv dolgában: A Nyelv-történeti Szótárnak köszönöm.“ (M. Nyr. 1904. 370. 1.)

A helyes magyarságért folytatott küzdelemben a köz- és tudományos élet sok férfiát támatta a magyartalanság miatt, így többször intézett támadást Kautz Gyula egyetemi tanár ellen, akit már Kecskeméthy Aurél is támadott homályos jogi műszavai miatt az „Országgyűlési fény- és árnyképek“-ben. Az Akadémiát és Kisfaludy-Társaságot is támatta, egyszer azért, mivel elzárkózik a fiatalabb írók elől, máskor meg azért, mert az újabb tagok ellen volt kifogása. Hibáztatja a Tudományos Akadémiát, amiért kiadványai közt olyan munkák is megjelennek, melyek nem érdemesek arra. Hasonlóképp támatta több ízben Gyulai Pált is, mint a Kisfaludy-Társaság elnökét és az Akadémia tagját, akit különösen Jókai-kritikája miatt elfogultnak tartott. Nem tartotta helyesnek Gyulai álláspontját a helyesírásban (Buda-Pest) sem. Támatta azért, mert úgy találta, hogy Gyulai Pál csak azokat az írókat kedveli, akik köréje sereglenek. Betegségével még inkább fokozódott ingerlékenysége és az ellenvéleménnyel szemben egyre türelmetlenebbül támadott. Ennek következtében — noha mindig az igazságra törekedett — nagyon sokszor igazságtalan és éleshangú cikkeivel eltaszította magától barátainak és tisztelőinek nagy részét.

Irodalmi érdekű cikkei között a Petőfiről, Tóth Kálmánról, Reviczkyről, Petőfi Zoltánról, Kiss Józsefről szólók érdemelnek említést. A „Kunigunda asszony“ c. szintén irodalmi érdekű és ebben egyúttal magyarázatot találunk arra, hogy Tóth Béla irod. cikkei miért nem váltak annyira ismeretessé, mint a többiek, Tárcája tulajdonképpen Dézsi Lajos könyvének (Szeneci Molnár Albert élete és művei) bírálata. Kunigunda asszony pedig a hányt-vetett életű zsoltárfordító német származású felesége, így ír egyebek között Dézsi könyvéről: „A XVII. század művelődéstörténetének hatalmas forrása. Igazi boldogság olvasni. Teli tüdővel szívja az ember ama kor levegőjét.“ „Azt érzi az ember éjjel az ágyában forgatva e nagy kötetet, hogy másnap tengernyi mondanivalója lesz; sőt szeretne fölkelni és írni, sokat írni. Reggel meg keserű szájjal, kedvetlenül ébred. Haj, más a szegény újságíró mestersége és más a gazdag essay-

író művészete.“ (Hét, 1899. 14. sz.) A sokfelé irányuló figyelem, az újságírói munka akadályozta abban, hogy irodalmi tárcáiba elmélyedjen, ezért van, hogy cikkei a pillanatnyi hangulat szülöttei és ezért kevés élte túl íróját. Harsányi Kálmán első könyvéről, a „Tölgyfalevél“-ről ő írt először meglehetősen ismertetést és erre később is hivatkozott. (P. H. 1902. febr. 16.) Anyagi és erkölcsi függetlenségét az eddig ismertetett munkáságon kívül még arra is felhasználta, hogy megteremtette az „Esti levelek“-et, eddig szokatlan kapcsolatát az újságíróknak és közönségének. Az élet különböző kérdéseivel keresték fel naponta olvasói, így alkalma volt közelről látni, hogy az olvasót mi érdekli leginkább. Számos Esti levele válasz volt egy-egy kérdésre, melyet hozzá intéztek. Sokoldalú ismerete, nyelvtudása és kutató természete egyenesen előkészítette őt arra a hivatásra, amelyet betöltött, Ha élete utolsó éveiben néha betegsége miatt nem írhatott, ilyenkor valósággal hiányzott olvasóinak az Esti levél. Ezeknek népszerűségét a stílus mellett elősegítette, hogy az író merész, sokszor vakmerő bátorsággal harcolt álláspontjának érvényesüléséért, mellőzve a személyi és társadalmi tekintélyt. Újságcikkeit, tárcáit tartalmazza a „Vasárnapok“ c. könyve, 1898-ban jelent meg. Ezzel a könyvével már nem aratott olyan sikert, mint az előbbiekkel. Egyes fejezeteknek ugyanis csak a napilapban volt időszerűsége, később már kevéssé olvasták azokat. Némely tárcája, mint pl. az „Éjféli mise“, jól sikerült elbeszélés, mely egy karácsonyestéről szól. Nagyanyja egyedül volt a lakásban éjféli mise alatt, miközben a haramiák kifosztották a házat.

Hasonló kevés érdeklődés mutatkozott a „100 Esti levél“ c. könyve (1906.) iránt, Egyik cikkében a magyarok istenéről, az ősi magyar istenkultuszról ír, a másikban a divatról, a harmadikban a lóversenyről. Azokat az Esti leveleket gyűjtötte össze könyvében, melyek első megjelenésük idején érdekességükönél fogva nagyobb tetszést keltettek,

1897-től 1907-ig több mint ezer cikket írt a „Pesti Hírlap“-ban. A „Fővárosi Lapok“, „Függetlenség“, „Egyetértés“, „Hét“, „Pesti Napló“, „Magyar Hírlap“ és a „Budapesti Hírlap“ mintegy 1200 cikket közölt. E cikkek számát nem lehet pontosan ellenőrizni, mert sok névtelenül jelent meg s bár az ő egyéni stílusa szembetűnő, fiatalabb éveiben írt tárcáiban még nem

alakult ki írói nyelve. Allos, Effendi, Ják, Jaákh, E. álnevei mellett valószínűleg a „deák“ is az övé volt; erre mutat néhány olyan cikk, amelynek nyelvéből, felfogásából órá lehet következtetni.

Az egyetemes élet iránt tanúsított érdeklődése magyarázza meg kiterjedt munkálkodását. Minden érdekelte őt, ami a városi embert általában érdekli. A vallás, politika, művészet és irodalom, a közlekedés, egészségügy, ipar, kereskedelem és mindenekelőtt a család. A tudnivaló magyar ember, a tanult újságíró, a sokat utazó érdeklődő, a fegyelmet nem ismerő, lobbanékony dzsentrí, az elszánt vitakozó, az otthonát, családját szerető férfi, a nemzeti hagyományokat tisztelő hazafi, a gúnnyal, humorral bánni tudó stilisztá egyesülnek Tóth Béla egyéniségében. Ennek az érdeklődésnek tulajdoníthatjuk, hogy korának minden fontosabb mozzanatát figyelemmel kísérte. A spiritiszta tanok terjedése ellen írott cikkeit könyvalakban is kiadta, a „Spiritizmus“-ról címmel. Nem tudományos munka volt ez, hanem az író ezzel a gyűjteményével is gátat akart vetni a jóhiszemű emberek félrevezetése ellen. Foglalkozott gépirással, fényképezéssel, Kaiser Gizella gépirástanoknyvéhez ő írt előszót, úgyszintén Tolnai: „Bűvészet könyvé“-hez (Budapest é., n.). A fényképezésről is akart könyvet írni, de ebben már megakadályozta a halál.

Munkássága a műfordításban is érvényesült. Több mint 50 kötetet fordított magyarra franciából és olaszból. Azonkívül kisebb elbeszéléseket, tárcákat fordított állandóan a napilapok és a „Hét“ számára, G. Ohnet, Francois Coppée, C. Flammarion, Paul Bourget, André Theuriet, Octave Feuillet, Mathilde Serao, Castelnuovo és mások műveit ültette át.

Szorgalmával, tudásával összeszedte s így megmentette a magyarságnak mindazt, amit gyűjtőműveiben összehordott. Munkáját a tudós és az érdeklődő sikerrel használhatja. Abban a korban, amikor sok idegen hajtás került nyelvünkbe, pompás magyar nyelvvel küzdött a sok tekintetben kártékony idegen hatás ellen. Ő írásaiban, lelkületében egyaránt magyar maradt s a nemzeti szellem ápolását elősegítette munkáival. Élete végéig legkedvesebb olvasmánya volt a régi magyar irodalom, ezért gyökerezett oly mélyen magyarsága. Ha történeti jelentőségre nem emelkedett is, nem kétséges, hogy munkássága maradandó nyomot hagyott irodalmunkban.

M Ű V E I

- János barát. Népies költői beszélyke 3 énekben. 1873.
Konstantinápolyi emlékek. Bp. 1877.
Tollhegyvel. Bp. 1882.
Török históriák. Bp. 1888.
A mi Urunk Jézus Krisztus gyermekségéről írott könyv. Bp. 1893.
Szájról-szájra. Szálló igék lexikona. Bp. 1895.
Mendemondák. Bp. 1896.
A boldog asszony dervise és egyéb elb. Bp. 1897,
Vasárnapok. Bp. 1898.
Magyar ritkaságok. Bp. 1899.
Magyar Anekdotalincs. 6 kötet. Bp. 1898—1903.
A spiritizmussal. Bp. 1903.
100 Esti levél. Bp. 1906.
Gül Baba és egyéb cikkek. Bp. 1906.

Forrásművek:

- Szinnyei József: Magyar írók élete és művei.
Révai- és Pallas-lexikon adatai.
Pintér Jenő: Magyar irodalomtörténete. Bp. 1921.
Várkonyi N.: Modern magyar irodalom, Pécs. 1928.
Schöpflin Aladár: írók, könyvek, emlékek.

T A R T A L O M :

Élete.	— — — — —	3
Munkássága:		
I. Elbeszélései.	— — — — —	8
II. Gyűjtő munkássága.	— — — — —	18
III. Az újságíró.	— — — — —	23